

Framtidens kvinna. Framställningen av kvinnlig rösträtt i två svenska flickböcker

The Coming Woman: Representations of Female Suffrage in Two Swedish Books for Girls

Maria Andersson

Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet

ABSTRACT

This article explores depictions of female suffrage and the women's movement in two stories published for girls: Cecilia Milow's "Han eller hon?" (1892, Him or Her?) and Hedvig Svedenborg's *Hannas dagbok* (1921, *Hanna's Diary*). My aim is to analyze how representatives of the women's movement are portrayed in the texts and how meeting these women affects the character development of the protagonist.

The article shows that both narratives associate the women's movement with modernity. In Milow's text, the main character has to find a balance between a modern, exaggerated version of female liberation and misogynist views of women's subordination. Svedenborg's novel, on the other hand, contrasts different types of female modernity and emancipation, giving priority to women who combine traditionally feminine values with political work as "mothers of society". Despite their ideological differences, both texts address the girl reader as a future political subject by incorporating explicit discussions of women's rights in books for girls.

KEYWORDS

Cecilia Milow; Hedvig Svedenborg; women's movement; gender; modernity; the new woman

Framtidens kvinna

Framställningen av kvinnlig rösträtt i två svenska flickböcker

Ett av de tidigaste omnämningarna av kvinnlig rösträtt inom flickboksgenren förekommer i Louisa M. Alcotts *An Old-Fashioned Girl* (1869–70). I kapitlet "The Sunny Side" ges en ljus bild av gemenskap och framtidstro när huvudpersonen besöker en grupp kvinnliga konstnärer. En av dem har gjort en skulptur av "the coming woman" (Alcott 2004, 240) och denna beskrivs som stark, självständig, vacker och moderlig. Vid statyns fot ska föremål som representerar kvinnliga färdigheter och dygder placeras: "I'm going to have needle, pen, palette, and broom somewhere to suggest the various talents she owns, and the ballot box will show that she has earned the right to use them" (Alcott 2004, 241f). Valurnan symboliserar att framtidens kvinna kommer att kunna sprida sina goda egenskaper också utanför hemmets sfär genom rösträtten. Dessa kvinnliga dygder sammankopplas dock inte primärt med kvinnorörelsens representanter. Romanen framhäver i stället ett "gammaldags" kvinnoideal, som delvis formuleras i opposition mot "[a] rampant woman's rights reformer" (Alcott 2004, 194).¹

Alcott var en av många flickboksförfattare som parallellt engagerade sig i kvinnorörelsens frågor, inte

minst i kampen för politiskt medborgarskap. Jean Webster, mest känd för *Daddy-Long-Legs* (1912), och suffragetten Evelyn Sharp, som i början av 1900-talet skrev flickpensionsberättelser, utgör två andra namnkunniga exempel (Keely 2004, 364; John 2003). Ellen Idström, Amanda Kerfstedt och Gerda Meyerson är tre svenska författare som skrev flickböcker, var medlemmar i olika kvinnoorganisationer och uttryckte sitt stöd för kvinnlig rösträtt.² Dessa och andra författares engagemang för kvinnosaken mer generellt kan urskiljas i den återkommande tematiseringen av flickors och kvinnors uppfostran, utbildning och möjligheter till yrkesarbete i 1800-talets och det tidiga 1900-talets flickbok (Hallberg 1994; Mitchell 1995; Ørjasæter 2013). Just rösträtten berörs dock endast undantagsvis i periodens svenska flickberättelser och när den nämns görs det liksom i Alcotts bok ofta i en tvetydig eller skämtsam kontext (Keyser 1986; Trites 2007, 92–100). Helena Nybloms *Kusinerna: Berättelse för unga flickor* (1910) beskriver exempelvis hur fru Tranérs engagemang för rösträtten och andra sociala frågor får henne att försumma sin dotter, medan Agnes von Krusenstjernas *Ninas dagbok* (1917) omtalar rösträttskvinnornas konferenser som ett exempel på kvinnors oförmåga att föra sansade debatter. Den negativa infallsvinkeln belyser hur laddad frågan var. Kvinnors politiska engagemang utmanade såväl föreställningar om kvinnlighetens

natur som det samtida samhällets könsstrukturer (Felski 1995, 150ff). De olika ståndpunkterna tydliggör också att det inte fanns en enighet runt dessa frågor, vare sig bland flickboksförfattare eller inom kvinnorörelsen.

Att rösträtten togs upp i flickböcker utgjorde samtidigt i sig ett tecken på att samhället höll på att förändras och att kvinnor i högre grad förväntades ta ställning i debatter som tidigare betraktats som männens domän. Som Boel Westin har poängterat är flickboken en genre som definieras av kön. Det är en litteratur som huvudsakligen skrivits av kvinnor för flickor och som skildrar världen ur en flickas eller ung kvinnas perspektiv. Berättelserna tar gärna formen av en uppväxtskildring eller bildningsroman. Westin menar dock att den utveckling som skildras sällan är uppenbart emancipatorisk utan oftare arbetar med dolda litterära strategier, som exempelvis ett dubbelverkande bildspråk. (Westin 1994, 10ff). Flickböckerna som explicit tar upp samtidspolitiska frågor som rösträtten blir därmed extra intressanta genom att de mer öppet diskuterar en tematik som enbart antyds i många andra texter inom genren. De belyser både villkoren för kvinnliga författare att behandla politik mer generellt och ramarna för vilka ämnen som betraktades som lämpliga eller möjliga att beröra i litteratur för flickor.

I följande artikel kommer jag att undersöka framställningen av kvinnors politiska arbete i två berättelser för flickor: Cecilia Milows ”Han eller hon?” som publicerades i *”Bara Margit” m. fl. berättelser för unga flickor* (1892) och Hedvig Svedenborgs *Hannas dagbok eller Mera om Blomkullakusinerna: En bok för flickor* (1921). Båda författarna arbetade aktivt för kvinnlig rösträtt och texterna tillhör de svenska flickböcker från sekelskiftesperioden som behandlar frågan mest utförligt. Liksom i många samtida verk sammankopplas kvinnoemancipationen med modernitet (Felski 1995, 145–173). Protagonistens relation till dessa nya kvinnor blir avgörande för vilken framtida kvinnlighet som skrivs fram som eftersträvansvärd, och texterna använder genrens välbekanta tematik runt mognad och utveckling för att såväl belysa föreställningar om kvinnlighet som värdera politiska ställningstaganden. ”Han eller hon?” och *Hannas dagbok* är vidare intressanta att jämföra eftersom de är skrivna i två olika skeden av rösträttsrörelsens historia. Milows berättelse publicerades närmare ett decennium innan kraven om kvinnlig rösträtt började drivas på allvar i Sverige med etableringen av Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) 1903. Svedenborgs roman gavs ut samma år som svenska kvinnor för första gången fick lägga sin röst i ett riksdagsval. De frågor jag vill besvara är: Vilka egenskaper tillskrivs rösträttens förespråkare i romanerna? Och vilken funktion får mötet med dem för protagonistens utveckling? Analysen syftar dels till att

synliggöra flickboken som politisk text och uppmärksamma den politiska bredd som finns inom genren, dels till att mer allmänt belysa de förhoppningar och farhågor som kvinnlig rösträtt väckte i samtiden.

Emancipationsklubben

”Han eller hon?” inleds med ett gräl och en uppslagen förlovning. Jakob Lavonius ställer ett ultimatum till sin fästmo Ella Roos att hon måste gå ur sin kvinnoförening, ”den där emancipationsklubben” (Milow 1892, 68), för att ägna sig åt deras gemensamma hushåll när de gift sig. Som präst anser han sig inte kunna ha en hustru som arbetar för kvinnans frigörelse och han beskrivs som en traditionens förespråkare: ”kvinnans enda rätta och tillåtliga plats var hemmet, och vid blotta orden ’frihet’, ’likställighet’ och ’kvinnans rösträtt’ m.m. gick honom en kall kåre genom ryggen” (Milow 1892, 71). Ella har däremot tagit till sig de moderna idéerna om kvinnans utökade rättigheter och protesterar mot hans krav om lydighet och underkastelse. Fästmannen anklagas för att vara ”självisk, hjärtlös och despotisk, som alla karlar!” (Milow 1892, 66). Så ställs förtryck mot frihet, tradition mot modernitet och han mot hon i deras gräl. Som flera motståndare till kvinnoemancipationen varnade för skapar idéerna om likställighet missämja mellan kvinnan och mannen i novellen (Bokholm 2008, 127). Genom Ellas utveckling från omognad till mognad och parets väg mot försoning beskriver ”Han eller hon?” ett jämkande mellan två ytterlighetspositioner, där medlemskap i kvinnoföreningen och ett harmoniskt hemliv inte behöver utesluta varandra.

Cecilia Milow (1856–1946) arbetade som lärarinna och hade ett stort engagemang i ungdomars uppfostran och utbildning. Hon debuterade 1890 med barnboken *Gräs och ogräs, plockade och hopsamlade i barnens trädgårdstärpa* under pseudonymen ”Tante Cissy” och publicerade ytterligare några samlingar berättelser för barn och unga under 1890-talet. Därefter ägnade hon sig huvudsakligen åt översättningar och debattskrifter om sociala frågor, som av Eva von Zweigbergk i *Barnboken i Sverige 1750–1950* kategoriserats som ”stockkonservativ politisk propaganda” (Zweigbergk 1965, 234). Även om Milow tveklöst kan kategoriseras som konservativ och starkt nationalistisk, skymmer Zweigbergks värdeladdade beskrivning delvis det faktum att det var åsikter hon delade med många i sin samtid. Inom historisk forskning har Milow uppmärksammats för sitt försvarsengagemang och sin kritik av Sveriges agerande under unionskrisen (Bokholm 2008, 149ff; Hammar 2004, 80ff), men hon har också lyfts fram som en föregångare bland politiska högerkvinnor (Nicklasson 1997, 61–68). Hon medverkade bland annat vid grundandet av Stockholms moderata kvinnoförbund och var engagerad i det antisocialistiska Svenska folkförbundet. Intresset för kvinnofrågor kom

till uttryck genom medlemskap i Fredrika Bremer-förbundet och LKPR, som hon dock lämnade 1911 i protest mot styrelsens uppmaning att kvinnorna skulle stödja liberala och socialdemokratiska representanter i det stundande kommunalvalet (Bokholm 2008, 30).³

Milows högersympatier är framträdande i ”Han eller hon?” och novellen diskuterar kvinnlig rösträtt utifrån konservativa grundvalar. Anslaget är polemiskt. Den retorik om despoti och slaveri, som många av kvinnosakskvinnorna använder i Milows berättelse, är hämtad från liberala debattinlägg där kvinnofrågan formulerades som en fråga om allmänmänskliga rättigheter och frihet (Manns 2005, 103–109). Skildringen av dessa företrädare är kritisk och deras mål utmålas som överdrivna:

Större delen af dessa damer hade godt om tid och ägde goda hem, men icke desto mindre ansågo de sig mer eller mindre vanlottade. På sina möten talade de vidt och bredt och ej så sällan i munnen på hvarandra om kvinnans frigörelse från mannens tyranni utan att synnerligen göra sig reda för, hvad de åsyftade med denna frigörelse. (Milow 1892, 70f)

Medlemmarna i kvinnoföreningen framstår som högljudda, missnöjda och oreflekterade. De liknar stridslystna barn, vilket antyder att deras politiska övertygelse är en konsekvens av deras bristande mognad. Även Ellas engagemang beskrivs som ytligt och ogenomtänkt. Trots att hon fått en god uppfostran ”spökade en hel del moderna, ur böckerna inhämtade teorier och drömmar i hennes hjärna, och hon gjorde sig till förespråkarska för en mängd öfverdrifna, omogna kraf, som de mest anstuckna damerna intalat henne” (Milow 1892, 71). Hennes önskan om emancipation är inte grundad på erfarenhet av förtryck eller utsatthet. I stället har hon förletts av modern litteratur och agitatoriska kvinnor. Det omogna och förhastade i Ellas fordringar understryks också av den känsla av tomhet som fyller henne efter den uppbrutna förlovningen. Visserligen har hon bevisat att ”man ej behöfver vara karl för att lägga i dagen vilja och mod att stå fast vid och utkämpa en dust för sina åsikter” (Milow 1892, 72), men mot framtidsdrömmen om ett gott hem och äktenskap visar sig frihets- och jämlikhetsidealen väga lätt.

Kvinnosaken sammankopplas i Milows novell med moderna idéer och ses som ett hot mot det bestående i samhället. Trots den negativa framställningen av kvinnoföreningens medlemmar avvisar ”Han eller hon?” emellertid inte frågan om kvinnors utökade rättigheter i sig. Vad som kritiseras är en specifik typ av frigörelsesträvanden, som beskrivs som överdriven, okvinnlig och egoistisk. Att det är fråga om en positionering mot liberala och socialistiska tankegångar blir tydligt i kvinnoföreningens debatt om kvinnlig rösträtt. Ella konstaterar att förespråkarna av kvinnlig

rösträtt ”icke tycktes hafva samhällets utan blott individens behof i sikte” (Milow 1892, 88). De som uttrycker större tveksamhet anammar i stället de konservativas argument om att rösträtten skulle så split i hemmen och att kvinnorna saknar ”bildning och omdöme nog för att opartiskt kunna begagna sig av rösträtten” (Milow 1892, 87). Det finns därför en risk att de påverkas till att lägga sin röst enligt någon annans önskemål. I diskussionen omtalas särskilt ”herrar Qvarnström och Branting” och ”de stackars okunniga kvinnor, som skulle komma att gå deras ärenden” (Milow 1892, 88). Omnämmandet av Gustaf Henrik Qvarnström, strejkledare i Norberg 1891–1892, och socialdemokraten Hjalmar Branting klargör att det är arbetarkvinnorna som utgör den främsta hotbilden. De konservativas motstånd mot kvinnors rösträtt handlade, som bland andra Sif Bokholm påpekat, om såväl kön som klass. Man var rädd för att ett utvidgande av rösträtten skulle leda till socialdemokratins maktövertagande (Bokholm 2008, 69, 129). De kvinnliga rösträttsförespråkarna kunde anklagas för att genom sin hunger efter politisk makt bidra till samhällets sönderfall, men i rösträttsdebatten användes även den obildade arbetarkvinnan som ett ytterlighetsexempel för att visa hur orimlig tanken om allmän och lika rösträtt var (Rönnbäck 2004, 145). Som debatten i Milows novell antyder fanns således en rädsla för att hemfriden skulle gå förlorad med införandet av kvinnlig rösträtt, men också att den skulle innebära att socialismen fick ett ökat inflytande, vilket riskerade att omdana samhället i grunden.

Den starkt politiserade diskussionen kan tyckas oväntad i en flickbok. Milow var emellertid inte ensam om att föra in dylika resonemang i barn- och ungdomslitteraturen. Även i till exempel Helena Nybloms ”Sju flickor” (1888/1915) och Carl Sundbecks *Elsa i Upsala: En skolflickas dagbok* (1897) förs socialism och kvinnoemancipation samman.⁴ Den manhaftiga Maria i Nybloms berättelse är kvinnosakskvinna, socialist och skriver i skolan krior som ”bebådade kungars och rikens snara undergång, och torkade sin penna på en liten fana af rödt kläde” (Nyblom 1888, 285). Sundbecks bok sammankopplar mer allmänt det sena 1800-talets demokratiseringssträvanden med samhällsförfall, vilket i romanen bland annat exemplifieras av könsöverskridande studentkor och agiterande tjänsteflickor (Andersson 2016, 12ff). I båda dessa texter skildras kvinnosakens representanter som maskulina, vilket var en i samtiden ofta förekommande niddbild (Fjelkestam 2002, 92f). Ett uttalat maskulint drag finns tillika hos Anastasia Bruce som är ledande i kvinnoföreningen i Milows novell. Hon beskrivs som ”en lång, ståtlig, vacker ung dam, hurtig och manhaftig, med ett klingande godmodigt skratt” (Milow 1892, 72). ”Manhaftigheten” består i att hon är talför, bestämd och dominerar sin fästman fullständigt. Den signalerar ett omvänt maktförhållande, där kvinnan intagit mannens

traditionella roll som beslutsfattare inom familjen och dess språkrör i offentligheten. Enligt samma logik utpekas Anastasias fästman som ”förskräckligt fruntimmers aktig” (Milow 1892, 73). Deras förhållande gestaltar inte likställighet utan en inversion av förhärskande familjestrukturer.

Vad som i praktiken är politiska ställningstaganden beskrivs i ”Han eller hon?” som mognad eller omognad. Novellens kvinnogrupper har stora likheter med vad som i amerikansk forskning har kallats ”true women” och ”new women”:

The True Woman was pure, pious and homebound; she wanted nothing more than to serve those she loved. The New Woman was strong, politically convicted, and independent of thought. Her critics charged her with wanting to destroy that sacred bastion of American values, the family [...]. (Trites 2007, 92)⁵

I Milows berättelse utgör kvinnorna som sätter hem, familj och i förlängningen nationen före sina egna önsningar den sanna kvinnlighetens representanter, medan det politiska engagemanget riskerar att föra dem på avvägar och bli destruktivt för samhället i stort om det utgår från andra drivkrafter. Genom sammankopplingen av en familjeorienterad kvinnlighet med mognad skapas parallellt ”ett heteronormativt livsmanus” (Ambjörnsson och Bromseth 2010, 205). Enligt Judith/Jack Halberstam har tänkande runt ålder och utveckling ofta präglats av en heterosexuell utgångspunkt. Att gifta sig och skaffa barn utgör sedan länge en central aspekt av övergången mellan barndom och vuxenhet, och ingår i definitionen av mognad. Det har fått konsekvensen att känslor och handlingar som inte prioriterar heterosexuella parförhållanden eller familjebildning tenderar att kategoriseras som barnsliga; något som individen förväntas växa ur på vägen mot vuxenvärlden (Halberstam 2005, 4ff). Att bli en vuxen, ansvarstagande kvinna i såväl ”Han eller hon?” som flera andra samtida flickböcker förutsätter således bejakandet av både en traditionell kvinnlighet och en konservativ politisk (-t) ståndpunkt, genom att alternativen framställs som omogna, könsöverskridande och samhällsfarliga. Ella uppnår mognad just genom att lämna kvinnorörelsens ”överdrifter” bakom sig och bejaka längtan efter ett eget hem, äktenskap och familj.

På många sätt framstår beskrivningen av kvinnosakskvinnorna och rösträtten i ”Han eller hon?” som både tidstypisk och stereotyp. Dessa kvinnor beskrivs som manhaftiga och stridslystna, samtidigt som önskan om rösträtt grundas på individualistiska önskemål snarare än tankar om samhällets bästa. Ellas utveckling i novellen innebär dock ett avståndstagande från både en alltför radikal kvinnorörelse och en kvinnofientlig konservatism, vilket i någon mån modifierar bilden. I ”Han eller hon?”, liksom i samtiden,

ställs den emancipatoriska retoriken mot en konservativ hållning, som med utgångspunkt i Bibeln argumenterade för ett bevarande av samhällets könsordning och, i ytterlighetsfallen, för kvinnans underordning (Manns 1997, 36ff). Det sker genom att Anastasia och hennes blivande make kontrasteras mot prästen Oskar och hans timida fästmö Emmy. Oskar är stark motståndare till kvinnoemancipationen och menar att dessa ”framtidskvinnor äro ena abnorma företeelser” (Milow 1892, 75). Han förkunnar att om fästmön skulle ”visa spår till självständighetslust, skulle jag snart plocka den ur henne” (Milow 1892, 76). Efter giftermålet visar sig emellertid Emmy styra sin make med järnhand, den skenbara undergivenheten till trots. Det är i stället Anastasia som utvecklas till en ”sann” kvinna och hängiven husmor, som prioriterar makens välbefinnande framför möten i kvinnoföreningen. Åsynen av de två paren får Ella och Jakob att omvärdera sin tidigare schism. Hon konstaterar att ”en hustru kan tyrannisera sin man och ändå afsky kvinnans fri- och rättigheter”, medan han noterar att ”en medlem i kvinnoklubben kan vara en öm, hängifven, lydig hustru” (Milow 1892, 93). Därigenom undermineras den inledningsvis etablerade motsättningen mellan agitatoriska kvinnosakskvinnor och slaviskt undergivna hustrur. För Ellas (och Jakobs) mognadsprocess blir insikten om att det inte behöver finnas en konflikt mellan ett värnande om en ”gammaldags” husmoderlig kvinnlighet och en önskan om medborgerliga politiska rättigheter central. Samtidigt poängteras att kvinnlig rösträtt inte får genomföras till priset av en omvälvning av familj- eller samhällsliv.

En underlig flicka

En mer positiv bild av kvinnans engagemang i politiken gestaltas i *Hannas dagbok*. Romanen publicerades 1921, drygt trettio år efter Milows berättelse, och utspelar sig under första halvåret 1919. Vid denna tid hade det mer aktiva motståndet mot kvinnlig rösträtt avtagit, men det fanns fortfarande frågetecken runt hur den ändrade samhällsordningen skulle påverka kvinnligheten och hur kvinnan skulle utnyttja sin politiska röst. Det var frågor som också behandlades i litterär form av kända rösträttsförespråkare som Elin Wägner och Selma Lagerlöf (Bohlin 2008). Även Hedvig Svedenborg (1872–1962) var upptagen av denna tematik i sitt författarskap. Hon debuterade som romanförfattare 1914 och var mycket produktiv inom både barn- och vuxenlitteraturen. Därtill var hon verksam som journalist och skrev bland annat i mars 1919 fyra krönikor för kvinnlig rösträtt (Holmbring 2004, 66f).

Hannas dagbok utgör den tredje flickboken i en serie om släkten Lagerstam och familjegodset Blomkulla. Det är en berättelse skriven i första världskrigets skugga och även rösträttsfrågan behandlas mot denna bakgrund. I centrum står den

sextonåriga Hanna Lagerstam som i bokens inledninglämnar hemmet för att lära hushåll hos en släkting i småstaden Bokehult. Parallellt skickas hennes tvillingsyster Lena till en flickpension i Frankrike. Systrarna ställs inför den nya tidens utökade möjligheter för kvinnan, men i synnerhet Hanna har svårigheter att finna sin plats i den moderna tillvaron. Hennes oförmåga att passa in gör att hon vid flera tillfällen beskrivs som en "underlig flicka" (Svedenborg 1921, 75) eller inte "som andra flickor" (Svedenborg 1921, 66). Texten består, som titeln antyder, delvis av dagboksutdrag och dessa blir viktiga för att synliggöra de inre konflikter som plågar protagonisten. Dagboksfiktion har ofta använts just för att gestalta ett inre kristillstånd eller en persons försök att förstå sig själv (Wahlström 2012, 18). Skrivandet blir ett verktyg i Hannas försök att komma till klarhet över sina känslor och sin omgivning. Svedenborgs flickbok är en mer psykologiserande flickskildring och inte en lika tydlig partipolitisk positionering som Milows novell. Den behandlar mer allmänt kvinnans förändrade roll i samhälle och politik. Om kvinnosakskvinnorna i "Han eller hon?" hotar att leda den unga kvinnan på villovägar, blir dock Hannas möte med den nya kvinnan Viola Nery avgörande för att hon ska hitta sitt livsmål.

Liksom i Milows novell diskuteras rösträttsfrågan och kvinnorörelsen i förhållande till modernitet och mognad. Medan moderna idéer främst utgör en negativ motpol i "Han eller hon?" skiljs här olika aspekter av den nya kvinnans moderna livsstil åt. *Hannas dagbok* visualiserar framtidens kvinna just genom att två olika former av modern kvinnlighet ställs mot varandra. Å ena sidan finns ytliga, modeintresserade flickor som "tala slang och dansa negerdanser" (Svedenborg 1921, 14f), det vill säga en flapper som gillar jazz (jfr Fjelkestam 2002, 9–29). Å andra sidan finns flickor som är intresserade av politik och arbetar för en reformering av samhällslivet. Hannas "underlighet" består i ett avståndstagande från den första och ett successivt bejakande av den andra versionen av kvinnlig modernitet. Inför en bal vägrar hon att låta hårfrisörskan ordna hennes hår och väljer i stället att ha "en tung margaretafläta om huvudet, vilket ju inte alls var modernt och som såg så gammaldags kvinnligt ut mellan de andras burr och lustiga pagefrisyrer" (Svedenborg 1921, 60). Liknande scener återfinns i flera av Alcotts flickböcker, till exempel *An Old-Fashioned Girl*, där väninnor vill ge huvudpersonernas hår eller kläder en mer modern utformning. I likhet med Alcotts protagonist värnar Hanna vad som inom texten betraktas som en gammaldags kvinnlighet och vinner även sin kavaljers

uppskattning, eftersom hon inte säger "kul och kymigt och brallor" eller är "så där fräck som flickor ofta är nu för tiden" (Svedenborg 1921, 64). Denna ytliga modernitet förkastas, medan ett utvidgande av kvinnans verksamhetsfält och medborgerliga rättigheter bejakas.

Svedenborgs roman formulerar vad Josefina Rönnbäck har kallat en maternalistisk—eller, med hänvisning till Ellen Key, samhällsmoderlig—ideologi, där moderskapet ges "en abstrakt, metaforisk och politisk innebörd" (Rönnbäck 2004, 189). Tankegången bygger på att kvinnor och män har olika men kompletterande erfarenheter och arbetsområden. Den moderliga omsorgen och vården om andra betraktades som den kvinnliga principens kännetecken. Det var en föreställning som fick stor spridning under 1900-talets första decennier och som användes inom olika politiska läger som argument för kvinnlig rösträtt (Rönnbäck 2004, 189–209). Idéer om att kvinnorna ska stanna i hemmen och låta männen ta hand om politik och samhällsliv sammankopplas i *Hannas dagbok* med äldre, inskränkta personer: "Vad gick det åt flickorna nu för tiden! Inte var det minsta mening med att *de* blandade sig i politik och sådant. Den hade ju männen skött i alla tider och det komme de allt fortfarande att göra, trots rösträtt och nya äktenskapslagar och vad det nu allt var, som hittats på under de senaste åren" (Svedenborg 1921, 78f). De som är positiva till kvinnors rösträtt och samhällsengagemang menar i stället att de bör ta del i politiken för att stävja männens krig och destruktivitet. Med anledning av första världskriget sägs "att det är kvinnornas sak, de ungas, att göra allt de kan, så att aldrig något så förfärligt får hända mer" (Svedenborg 1921, 77f). Inom såväl den kvinnliga fredsrörelsen som bland förespråkare av kvinnlig rösträtt, uttrycktes en likartad tro på att kvinnan genom sin annanhet skulle föra in något nytt och positivt i den manligt dominerade politiken (Rönnbäck 2004, 189–209).

I "Han eller hon?" framställs genomsådandet av de radikala rösträttskvinnornas själviska motiv som avgörande för Ellas mognadsprocess. Hanna behöver i stället frigöra sig från sina egna negativa föreställningar om emanciperade kvinnor. Dessa antyds utgöra ett tecken på hennes ungdom och omognad:

"Politik. Fy då", avbröt Hanna, "alla damer som tala politik tycker jag är rysliga. De bli så fula och stygga av det."

"Tycker du. I går var jag tillsammans med Aron Jackson och hans fru, som du nog hört talas om, de ska hålla föredrag här i kväll och jag kan försäkra, att varken han eller hon passa in på den beskrivning du gjorde nyss."

"O, nej", utbrast Hanna, "hon såg förtjusande ut och han alldeles som en officer" [...]. (Svedenborg 1921, 85f)

Tanken att kvinnlighet och politik skulle vara oförenliga framställs som en naiv fördom, som ger vika när flickan konfronteras med politiska kvinnor i verkligheten. *Hannas dagbok* understryker vidare den unga kvinnans möjlighet att växa till en myndig och ansvarstagande människa genom att engagera sig i samhället, eller som det formuleras av den amerikanska kvinnosakskvinnan Blanche Field: ”Att flickorna minsann ha annat att göra än dansa bort livet och drömma om sin egen lycka” (Svedenborg 1921, 78). Svenska ungdomar beskrivs som ”en smula slöa” (Svedenborg 1921, 84) och sovande i jämförelse med de amerikanska, som när de umgås talar om litteratur, studier och politik. Genom att den unga kvinnan inte skyddas från samtidens problem kan hon mogna som person och bli bättre rustad att hantera dem. Hannas syster Lena, som kallas ”Bébé” och bemöts som ett barn av omgivningen, börjar utvecklas när mrs Field ”behandlade henne som en vuxen och tänkande människa, vilket också gjorde att hon, Lena, börjat tänka över en hel del saker, som hon aldrig brytt sig om förr” (Svedenborg 1921, 77). Att bli vuxen innebär här att bry sig om andras välmående, men också att bli socialt och politiskt medveten.

Mötet med de nya kvinnorna Viola Nery och Blanche Field blir avgörande för Hannas och Lenas utveckling. Viola är en känd författare med ett socialt engagemang och mrs Field beskrivs som världsbekant för sina sociala skrifter i bland annat freds- och kvinnofrågan. Även om Viola kritiseras för att vara bohem och anarkist av de konservativa karaktärerna i texten, är det mestadels en mycket positiv bild som framställs av de emanciperade kvinnorna, delvis eftersom de betraktas genom de beundrande flickornas blickar. Mrs Field sägs vara ”det vackraste jag någonsin sett” (Svedenborg 1921, 43), medan Viola ”är som en dröm” (Svedenborg 1921, 45). Betoningen av kvinnornas skönhet och vackra kläder vederlägger på samma gång fördomen om att kvinnor som sysslar med politik är eller blir fula. En annan nidsbild av kvinnosakskvinnor som florerade i samtiden var att de var själviska, vilket bland annat illustreras av Milows ”Han eller hon?”. Denna stereotyp bemöts likaså i framställningen av de två kvinnornas starka sociala engagemang. Viola beskrivs som ”den minst egennyttiga och egenkära jag någonsin sett” (Svedenborg 1921, 46). I *Hannas dagbok* finns inte heller den antisocialistiska tendens som karakteriserar framställningen av rösträttsfrågan hos Milow, vilket markeras av Hannas och Violas öppenhet för att både umgås med och understödja människor från en lägre klass.

Kvinnlig modernitet i Svedenborgs tappning formuleras således i polemik med samtida negativa föreställningar om emanciperade kvinnor, men framställningen av dessa kvinnor belyser på samma gång vilken form av emancipation som var

eftersträvansvärd genom en diskussion om gränserna för kvinnliga relationer. Som Carina Lidström har påpekat liknar Hannas dyrkan av Viola Nery en förälskelse (Lidström 1994, 205f). De starka känslorna för den äldre kvinnan beskrivs som ytterligare en aspekt av flickans ”underlighet”. Samtidigt utgör den ”manhaftiga lesbianen” ännu en stereotyp som sammankopplades med emanciperade kvinnor (Fjelkestam 2002, 92f), exempelvis skildrad i Nybloms ”Sju flickor”. Svedenborg skriver dock in det samkönade begäret som en del av en mognadsprocess snarare än som en vrångbild att ta avstånd ifrån. Hanna sägs inte själv förstå sina känslor, men de beskrivs i passionerade ordalag och med romantiska klichéer:

O, om jag bara kunde göra henne riktigt lycklig. Jag skulle vilja ge henne allt vad hon önskar, jag ville offra något för henne, något riktigt—och så sitter jag här och kan ingenting, medan det riktigt värker i bröstet av längtan. Jag kan ingenting annat än dyrka henne och det har hon inte någon glädje av. Det värsta hon vet är ”sentimentalitet”, säger hon och smekningar tål hon inte. Så jag vill inte alls att hon skall komma underfund med *hur* dum jag är. Lika dum som Lena när hon svärmade för fröken Knaust i Blommerska skolan och bar en vass kappknapp, som fröken tappade en gång, på en kedja om halsen på bara skinnet. (Svedenborg 1921, 53f)

Motivet med en flicka som svärmar för en något äldre kvinna är vanligt inom flickboksgenren och framställs inte sällan som en övergående fas (Lidström 1994, 206; Andrae 2001, 128). Samtida svenska flickböcker som Elna Wides *Kamraterna på Forsbro: Verklighetskildringar om och för unga flickor* (1907) och Elisabeth Kuylenstierna-Wensters *När katten är borta: En feriehistoria om fyra flickor och några till* (1915), respektive finlandssvenskan Toini Topelius *I utvecklingstid: En berättelse om flickor* (1889) utgör några exempel på dylika berättelser. I *Hannas dagbok* försöker protagonisten själv avfärda svärmeriet som ”dumt”, vilket framstår som ett sätt att förminska och förbarnsliga känslorna. På samma vis understryker Violas fästman hennes omognad, då han kallar henne ”flickungen” och påstår att ”flickdyrkan är det äckligaste som finns” (Svedenborg 1921, 112).

I *Hannas dagbok* reproduceras liksom i ”Han eller hon?” ett heteronormativt livsmanus, men i Svedenborgs roman är en normöverskridande sexualitet mer framträdande. Hannas bristande kännedom om sig själv och oförmåga att sätta en entydig etikett på sina känslor—som kärlek, systerskap, vänskap eller något annat—öppnar för en tolkning av dem som samkönat begär. Dessa upplevelser sammankopplas dock med barnslighet och omognad, vilket skriver in dem i en utvecklingskedja som går från en barndomens queerhet till en mogen heterosexuell kvinnlighet. Att bli vuxen och ”riktig” kvinna tycks

bland annat innebära att utveckla heterosexuella förmimmelser: ”Förresten har jag läst i så många böcker att kvinnan *alltid* känner på sig om en man älskar henne, och det kan jag då försäkra att jag inte känt ett dugg av. Men—det kan ju hända att jag *inte* är någon riktig kvinna än” (Svedenborg 1921, 91). Genom att de normöverskridande känslorna inordnas i en mognadsprocess som har den vuxna heterosexualiteten som mål blir de, menar Tison Pugh i en analys av de romantiska flickvänskaperna i Lucy Maud Montgomerys *Anne of Green Gables* (1908), ”indicative of the innocence of childhood homosociality rather than an early sign of homosexuality” (Pugh 2010, 12). Mot slutet av *Hannas dagbok* tycks Hannas känslor för Viola på ett liknande vis ha tyglats till en mer proportionerlig beundran. Den starka svartsjukan och aversionen mot Violas fästman påstås också ha berott på att han inte behandlade Viola väl. Det finns dock en diskrepans mellan denna förklaring och de tidigare passionerade utgjutelserna, som skapar ”queera läckage” i texten. Känslorna som undertrycks av en heteronormativ kultur sipprar här fram och låter sig inte tystas eller bortförklaras (jfr Rosenberg 2002, 117–129). Samtidigt som romanen på ett plan etablerar gränserna för passande relationer mellan kvinnor såväl som ett samband mellan vuxen kvinnlighet och heterosexualitet, beskriver den också längtan och begär som inte entydigt låter sig passas in i denna mognadsmodell.⁶

Trots att Viola och Mrs Field huvudsakligen framställs i positiva ordalag formuleras även ett främlingskap inför dem, vilket tydliggör att deras väg inte kommer att bli Hannas. Flickan uppfattar den amerikanska Mrs Field som vacker ”fast kanske lite konstgjord” (Svedenborg 1921, 156), medan Viola bär en dräkt med ”ett så utländskt snitt och hennes hy var så sydländskt mattgul” (Svedenborg 1921, 35). De är exotiska och beundransvärda, men avviker därigenom från det svenska. Båda är också ensamstående; Viola bryter med sin fästman för att han ”som de flesta män, icke tål en självständig kvinna” (Svedenborg 1921, 89). Det liv dessa moderna kvinnor lever framstår således som svårt att kombinera med hem och familj. Hanna inspireras av dem till att vakna ur den slöhet som sägs känneteckna svenska ungdomar och engagera sig i sociala frågor. Hon tycks däremot inte följa dem mot ett liv som politisk talare eller skribent. Det samhällsättagande Hanna fastnar för är att starta ett vilohem för arbeterskor och studentskor—”Kamrathemmet”—där hon själv ska arbeta som husmor. *Hannas dagbok* gestaltar en vidgad livssfär och utökade möjligheter för kvinnan. De nya levnadsvälan innebär dock inte ett avståndstagande från ”gammaldags” kvinnliga erfarenheter och värderingar. Oavsett om kvinnan stannar i familjen eller arbetar politiskt utanför den, förväntas det ske i kraft av hennes kvinnliga egenart—som samhällsmoder.

Liksom i Alcotts *An Old-Fashioned Girl* utformar protagonisterna i ”Han eller hon?” och *Hannas dagbok* sin framtid både med och mot olika föreställningar om kvinnorörelsen. De exemplifierar därigenom också ett slags medelväg. Berättelserna ställer modernitet och tradition mot varandra i huvudpersonernas konstruktion av kvinnlighet, och modernitetens representant utgörs av kvinnosaks-kvinnan med sin självständighet, sin ökade rörlighet och sina krav på medborgerliga rättigheter. Genom protagonisternas mognadsprocess och ställningstaganden gentemot kvinnorörelsens företrädare skriver Milows och Svedenborgs verk fram en framtidens kvinna som i olika utsträckning innehar ett vidgat samhällsengagemang, men som också bevarar ”gammaldags” kvinnliga dygder. ”Han eller hon?” kritiserar såväl liberala och socialistiska överdrifter i kvinnofrågan som en kvinnofientlig konservatism. Även om kvinnans främsta plats fortsatt ska vara i hemmet, finns emellertid en öppning mot att tilldela kvinnor politiskt medborgarskap, så länge detta inte kommer i konflikt med familjens eller nationens bästa. Utrymmet för att som kvinna bedriva ett politiskt arbete är här alltså ytterst begränsat, men ändå inte helt obefintligt. Att detta är väsentligt framgår vid en jämförelse med exempelvis Sundbecks samtida *Elsa i Upsala*, där kvinnans vidgade rättigheter kategoriskt avfärdas som tecken på samhällsförfall (Andersson 2016, 14f).

I likhet med ”Han eller hon?” värderar *Hannas dagbok* kvinnans moderliga och husmoderliga dygder högt. Texten avvisar en ytlig form av kvinnlig modernitet och argumenterar i Ellen Keys efterföljd för att den moderna kvinnan bör ta plats inom politiken med utgångspunkt i sin skillnad från mannen. Trots den starkt positiva skildringen av kvinnorörelsens företrädare finns också i Svedenborgs flickbok ett avståndstagande från vissa typer av emancipation. Relationen till äldre kvinnor framställs som mycket viktig för flickans utveckling, men gränserna för vad som är en önskvärd relation markeras genom att hennes mognadsprocess utformas inom en heteronormativ ram. På så vis förhåller sig båda berättelserna till olika stereotyper om rösträttskvinnor i sin strävan efter att formulera en önskvärd framtida kvinnlighet.

Svedenborgs och Milows verk diskuterar villkoren för och de förväntade konsekvenserna av kvinnors politiska arbete. De olika beskrivningarna av kvinnlig rösträtt och kvinnosakskvinnor visar på den spännvidd som finns representerad inom flickboksgenren decennierna runt sekelskiftet 1900. Mot bakgrund av de skilda politiska ståndpunkter som framkommit inom rösträttsforskningen är detta i sig föga förvånande, men att även flickboken användes för att positionera sig i denna diskussion har tidigare fått lite uppmärksamhet. Rösträttsfrågan aktualiserar i texterna

en vidare diskussion om såväl vad som utgjorde kvinnlighetens kärna—de egenskaper som skulle bevaras när samhället förändrades—som vilken plats kvinnorna skulle inta i samhällsliv och politik. Lika viktigt som berättelsernas innehåll är dock valet av genre. Genom diskussionen av rösträtt och kvinnorörelse i flickböcker tilltalar Milow och Svedenborg flickläsaren som ett framtida politiskt subjekt.

Notes

1. Artikeln ingår i projektet ”Rätt till röst? Den svenska flickboken 1830–1921”, som undersöker föreställningar om kön, mognad och medborgarskap i tidiga svenska flickböcker. Tack till Birgit och Gad Rausings stiftelse för humanistisk forskning, vars ekonomiska bistånd möjliggjort arbetet med denna artikel.
2. Se namnlistorna i *Till regeringen från svenska kvinnor ingifna skrivelser i rösträttsfrågan 1905–1906*, fr.a. 37–43 (Centralstyrelsen i Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. 1906). Elsa Beskow, Selma Lagerlöf, Laura Fitinghoff och många andra kvinnor inom det barnlitterära etablissemangen tar också ställning för rösträtt i dessa listor. Däremot var inte alla mer aktivt engagerade i rösträttsrörelsen.
3. Bakgrunden var att LKPR uppmanat sina medlemmar att enbart stödja de partier som tagit upp frågan om kvinnlig rösträtt i sina partiprogram, vilket innebar socialdemokrater och liberaler. Beslutet utlöste många protester från föreningens högerkvinnor.
4. ”Sju flickor” publicerades ursprungligen i en novellsamling för vuxna, men återutgavs 1915 under titeln *Sju flickor: Berättelse för ungdom*. Sundbecks roman publicerades anonymt och påstods bestå av en flickas brev och dagboksanteckningar. I vilken mån den faktiskt var avsedd för flickor kan diskuteras, men den har kategoriserats som barn- och ungdomslitteratur av sentida forskning (Andersson 2016, 6ff).
5. ”Nya kvinnan” är ett etablerat begrepp även i svensk genusforskning, men däremot inte ”sanna kvinnor”. En parallell kan dock dras till Anne Charlotte Lefflers uppmärksammade drama *Sanna kvinnor* (1883), där denna kvinnlighetskonstruktion framställs med kritisk udd.
6. De queera underströmmarna försvinner successivt i senare böcker, även om vikten av kvinnliga relationer fortfarande framhålls. Hanna tackar nej till friare och äktenskap i *Hannas dagbok* och fortsätter att drömma om Viola Nery i den efterföljande *Bröllopet på Blomkulla* (1923). *Vivika* (1927) inleds emellertid med ett brev där Hanna berättar för Viola att hon nu är lyckligt gift och håller på att iordningställa parets hem. Boken avslutas med ytterligare ett brev där Hanna meddelar att hon väntar barn och påpekar att hon aldrig tidigare känt sig så hel och fullkomlig.

Notes on contributor

Maria Andersson är universitetslektor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet, Sverige.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author.

References

- Alcott, L. M. 2004. *An Old-Fashioned Girl*. New York, NY: Puffin Books.
- Ambjörnsson, F., och J. Bromseth. 2010. ”När du gifter dig och får barn: Om ålder, heteronormativitet och genus.” I *Livslinjer: Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, redigerad av F. Ambjörnsson och M. Jönsson, 204–231. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Andersson, M. 2016. ”I nivelleringsens tid: Kön och konservatism i Carl Sundbecks *Elsa i Upsala*.” *Edda* 114: 4–16. doi:10.18261/issn.1500-1989.
- Andræ, M. 2001. *Rött eller grönt?: Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*. Stockholm: B. Wahlströms förlag.
- Bohlin, A. 2008. *Röstens anatomi: Läsningar av politik i Elin Wägners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvskäserier*. Umeå: h:ström – Text & Kultur.
- Bokholm, S. 2008. *I otakt med tiden: Om rösträttsmotstånd, antipacifism och nazism bland svenska kvinnor*. Stockholm: Atlantis.
- Centralstyrelsen i Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. 1906. *Till regeringen från svenska kvinnor ingifna skrivelser i rösträttsfrågan 1905–1906*. Stockholm: Björck & Börjesson.
- Felski, R. 1995. *The Gender of Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Fjelkestam, K. 2002. *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer: Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.
- Halberstam, J. 2005. *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York, NY: New York University Press.
- Hallberg, K. 1994. ”Att vara sig själv: Det kvinnliga språket hos några flickbokspionjärer.” I *Om flickor för flickor: Den svenska flickboken*, redigerad av Y. Toijer-Nilsson och B. Westin, 61–83. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hammar, I. 2004. *För freden och rösträtten: Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*. Lund: Nordic Academic Press.
- Holmbring, J.-Å. 2004. *Mellan verklighet och dikt: En bok om Hedvig Swedenborg och hennes författarskap*. Örebro: Atremi.
- John, A. V. 2003. ”‘Behind the Locked Door’: Evelyn Sharp, Suffragette and Rebel Journalist.” *Women’s History Review* 12: 5–13. doi:10.1080/09612020300200344.
- Keely, K. A. 2004. ”Teaching Eugenics to Children: Heredity and Reform in Jean Webster’s *Daddy-Long-Legs* and *Dear Enemy*.” *The Lion and the Unicorn* 28: 363–389. doi:10.1353/uni.2004.0032.
- Keyser, E. 1986. ”Playing Puckerage”: Alcott’s Plot in ”Cupid and Chow-Chow.” *Children’s Literature* 14: 105–122. doi:10.1353/chl.0.0282.
- Lidström, C. 1994. ”Närhet och integritet: Om relationsproblematiken i Hedvig Swedenborgs flickböcker.” I *Om flickor för flickor: Den svenska flickboken*, redigerad av Y. Toijer-Nilsson och B. Westin, 198–210. Stockholm: Rabén & Sjögren.

- Manns, U. 1997. *Den sanna frigörelsen: Fredrika-Bremerförbundet 1884-1921*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.
- Manns, U. 2005. *Upp systrar, väpnen er!: Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism*. Stockholm: Atlas akademi.
- Milow, C. 1892. "Bara Margit" m. fl. berättelser för unga flickor af "Tante Cissy". Stockholm: Fritze.
- Mitchell, S. 1995. *The New Girl: Girls' Culture in England, 1880-1915*. New York, NY: Columbia University Press.
- Nicklasson, S. 1997. *Kvinnors väg till fullvärdigt medborgarskap: Pionjärer för moderat politik*. Stockholm: Carlsson.
- Nyblom, H. 1888. *Qvinnoöden: Noveller*. Stockholm: Norstedt.
- Ørjasæter, K. "Da ungpikene fikk en fortellerstemme". Accessed 27 September 2013. <http://utstillinger.barnebokestutttet.no/da-ungpikene-fikk-en-fortellerstemme/>.
- Pugh, T. 2010. *Innocence, Heterosexuality, and the Queerness of Children's Literature*. London: Routledge.
- Rönnbäck, J. 2004. *Politikens genusgränser: Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*. Stockholm: Atlas akademi.
- Rosenberg, T. 2002. *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.
- Svedenborg, H. 1921. *Hannas dagbok eller Mera om Blomkullakusinerna: En bok för flickor*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund.
- Trites, R. S. 2007. *Twain, Alcott, and the Birth of the Adolescent Reform Novel*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Wahlström, M. 2012. *Jag är icke heller en: Den svenska dagboksromanen*. Lund: ellerströms.
- Westin, B. 1994. "Flickboken som genre." I *Om flickor för flickor: Den svenska flickboken*, redigerad av Y. Toijer-Nilsson och B. Westin, 10-14. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Zweigbergk, E. von. 1965. *Barnboken i Sverige 1750-1950*. Stockholm: Rabén & Sjögren.